

что в систему общепринятых ассоциаций носителей языка информация о специфике Международного трибунала в Нюрнберге, вероятнее всего, не входит и, таким образом, имеется разрыв в объеме знаний отправителя и получателя информации. Однако это не препятствует успешной коммуникации: общие представления читателя и «наводящие» лексемы в контексте обеспечивают необходимую для «внутреннего перевода» меру адекватности. По словам Е.М. Чекалиной, «чтобы понять смысл топонима, используемого ситуативно..., достаточно приблизительного представления на уровне обыденного сознания, а необходимые уточнения вносит контекст» [4].

ЛИТЕРАТУРА

1. **Отин Е.С.** Материалы к коннотационному словарю русских онимов // Номинация в ономастике. Свердловск, 1991. С. 46.
2. **Подольская Н.В.** Словарь русской ономастической терминологии. М., 1988. С. 147.
3. **Бирдсли М.** Метафорическое сплетение // Теория метафоры. М., 1990. С. 211.
4. **Чекалина Е.М.** Язык современной французской прессы: Лексико-семантические аспекты. Л., 1991. С. 105.

S U M M A R Y

The article is devoted to the structure and functioning of toponymic metaphors in the Russian and Belarusian mass media. The author comes to conclusion that using the toponymic metaphors is an effective way of comprehension of the new historical processes and a brief and rich in content form operative transmission of the new ideas and associations, especially in political discourse.

Поступила в редакцию 10.12.2001

УДК 808.26-313.1 «15» XVII ст.

В.М. Пішчулёнак

Фанетычная адаптацыя хрысціянскіх імён на Віцебшчыне і Магілёўшчыне XVII ст.

Прадстаўлены артыкул з'яўляецца часткай даследавання, прысвечанага выяўленню асаблівасцей адаптацыі хрысціянскіх імён на Віцебшчыне і Магілёўшчыне XVII ст. Матэрыялам паслужыла картатэка, створаная аўтарам на аснове інвентароў Аршанскага павету Віцебскага ваяводства і Магілёўскага павету Мсціслаўскага ваяводства сярэдзіны XVII ст., якія захоўваюцца ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва РБ.

Нягледзячы на тое, што раней рабіліся спробы выкласці вынікі адаптацыі традыцыйных царкоўных імён (найбольш грунтоўная праца зроблена М.В. Бірылам) [1], распрацоўка тэмы мае вялікае значэнне для канкрэтызацыі і паглыблення існуючых звестак аб асаблівасцях антрапанімай сістэмы старабеларускай мовы і залежыць ад пашырэння навуковай базы за кошт вывучэння не даследаваных раней помнікаў дзелавай пісьменнасці.

Мэта нашага даследавання – выявіць характар засваення кананічных імён на даследуемай тэрыторыі, паказаць уплыў гістарычных моўных працэсаў на фарміраванне антрапанімікону.

Уласныя асабовыя імёны, пераходзячы з адной мовы ў другую, рэдка заставаліся нязменнымі. Наадварот, бытуючы ў іншым моўным асяроддзі, кананічныя імёны візантыйска-грэчаскай і рымскай сістэм падвергліся яго ўздзеянню і перажылі ў працэсе засваення шэраг змен. Ступень і характар гэтых змен не з'яўляюцца выпадковымі, а строга абумоўлены як сацыяльна-ацэначнымі момантамі, так і асаблівасцямі гаворкі, яе размоўнымі і словаўтваральнымі нормаў. Імёны прыстасоўваліся да мясцовай антрапанімнай сістэмы, і, як лічыць А.В. Суперанская, закон вар'іравання імён і «пералому» іх пры пераходзе ў іншае моўнае асяроддзе найбольш поўна прасочваецца на кананічных імёнах [2], якія перабудоўваліся фанетычна і марфалагічна, прыстасоўваючыся да сістэмы беларускай мовы, у выніку чаго з'явіліся бытавыя варыянты асабовых імён. Даследуемы матэрыял сведчыць, што варыянты каляндарных імён з'яўляюцца вынікам узаемадзеяння жывой размоўнай формы і традыцыйнай, афіцыйна-царкоўнай (кніжнай). Відавочная перавага варыянтаў размоўнай мовы над кананічнымі з'яўляецца доказам народнай асновы дзелавых дакументаў XVI–XVIII стст., якія непасрэдна адлюстроўвалі працэс фарміравання беларускай мовы.

Сярод фанетычных вылучаюцца змены, якія абумоўлены асаблівасцямі фанетычнай сістэмы беларускай мовы і іншых усходнеславянскіх моў. Тэндэнцыя да замены ненаціскага а галосным о ў пачатку царкоўна-хрысціянскіх кананічных імён узнікла як пэўная заканамернасць і атрымала развіццё яшчэ ў старажытнарускай мове, што, відаць, трэба тлумачыць гіперкарэктнасцю. Не выключана, аднак, што гэта звязана толькі з арфаграфіяй.

Гэта тэндэнцыя была наследавана беларускай мовай, аб чым ярка сведчаць прыклады: *Olex, Olexa* < *Алексеў, Oniska* < *Анусім, Opanas* < *Афанасій, Ondrzej* < *Андрэй*. Намі выяўлена, што пераход пачатковага а>о распаўсюджаны нераўнамерна на вывучаемай тэрыторыі: на Магілёўшчыне іх частотнасць крыху перавышае пятнаццаціпрацэнтны паказчык, а на Віцебшчыне складае больш за 28%.

Пераход пачатковага спалучэння **je>o** з частым [o]>[a] у выніку акання – адна з характэрных рыс, якая адрознівае ўсходнеславянскія мовы ад заходне- і паўночнаславянскіх. Гэта рыса выразна адбываецца, пачынаючы ад часоў Уладзіміра Святаслававіча, ва ўсіх славянскіх помніках, паколькі ўжо ў той час у старажытнарускай пісьменнасці сустракаюцца паралельныя формы імён *Олена//Елена, Овьдокия//Евдокия, Орина//Ерина*: на крыжы Ефрасінні Полацкай 1161 г.: *Офросинья; Олены* – сціхірар XII ст. У пазнейшай беларускай пісьменнасці гэткае змена – звычайная з'ява, напрыклад: *Алены* – грам. Зыгм. I – 1507 г.; у Скарыны: *Олена* – Мал. падар. кн. і інш. [3].

Пераход пачатковага **je>o** (для некаторых імён зафіксаваны варыянты з пачатковым *elloffa*) у царкоўна-хрысціянскіх імёнах у вывучаемых недрукаваных помніках настолькі частая рыса, што імёны з пачатковым **je** наогул не ўжываюцца, але трэба адзначыць, што імёны *Емелян, Евстафій, Ефросинья* сустракаюцца ў выданнях дакастрычніцкіх археаграфічных камісій і аматараў старажытнай пісьменнасці, паколькі амаль ва ўсіх выданнях ішла адаптацыя старабеларускай мовы да мовы дарэвалюцыйнай Расіі.

Замена пачатковага спалучэння **je>o** паўплывала на больш звужанае выкарыстанне фанемы **j** у пазіцыі перад **e** і пашырэнне функцыянальных магчымасцей фанемы **o** ў абсалютным пачатку імя.

Разам з адаптаванымі формамі з заменай спалучэння **je>o** ў даследуемых помніках зафіксавана толькі адно імя ў кананічнай форме з пачатковым **je**: *Jerzyna*. Гэта з'ява, магчыма, тлумачыцца той жа прычынай – уплывам кніжнай практыкі ідэнтыфікацыі асоб імёнамі ў іх кананічнай форме. У

дыялектным асяроддзі сустракаюцца ўтварэнні з пераходам пачатковага спалучэння **je>o** тыпа *Одотька – Евдокия*, а некаторыя з іх нават сталі афіцыйнымі формамі: *А(О)лёна – Елена*, *О(А)стap – Евстафий*. Трэба адзначыць, што пераход пачатковага спалучэння **je>o** атрымала ў спадчыну са старажытнарускай мовы таксама і ўкраінская /параўн., напрыклад, *Олена – Елена*, *Опистина – Епистина*).

Пераход пачатковага спалучэння **je>ja** вядомы яшчэ старажытнарускай мове /параўн., у Галіцкім евангеллі 1283 г. – "въ яр/ уса/ л/ и/ мь"/, але ён засведчаны толькі на віцебскіх землях імем *Jartola – Ермолай*. Пераход пачатковага **je>ja** даследчыкі расцэньваюць як вынік аналогіі да форм, у якіх **je>ja** з'явілася перад складам з галосным пярэдняга рада. Гэтыя імёны захаваліся і ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове: *Яўгенія*, *Яўлалія*, *Яўпраксія*, *Яўсевія*, *Яўціхія*, *Яўфімія*).

Змяненне пачатковага **iu>у**, **ju** ў царкоўнаславянскіх імёнах у беларускай мове, як і ў іншых славянскіх мовах, тлумачыцца тэндэнцыяй да пераадолення гітуса /зіяння/, вымаўлення пачатковых гетэрасілабічных галосных **iu** /параўн.: *Juda < Иуда*, *Juliana < Иулиана*. Адзначаная з'ява атрымала распаўсюджанне ў беларускай антрапаніміі і стала нарматыўнай /параўн.: сучасныя беларускія імёны царкоўна-хрысціянскага паходжання: *Юлія*, *Юнія*, *Юсціна* і пад./, але ў нашых помніках гэта з'ява сустракаецца спарадычна.

Працэс страты ненаціскага галоснага ў пачатку слова адносіцца да старажытнарускага перыяду. Гэта змена паўплывала і на працэс адаптацыі царкоўна-хрысціянскіх імён, чаму садзейнічала тая ж тэндэнцыя да ўстаранення гітуса, што і ў гукаспалучэнні **iu**.

Пачатковы ненаціскны галосны быў поўнасю страчаны, і ў дзелавых помніках Віцебшчыны і Магілёўшчыны наогул не сустракаецца: [а] ці [о] з [а]: *Garon < Агафон*, *Panas < Афанасий*, *Nastasia < Анастасия*; [е] ці [о] з [е]: *Lihver < Елеферий*, *Pimah < Епимах*, *Melian < Емельян*, *Katerina < Екатерина*, *Prosinia < Евпраксия*; [и]: *Patij, Pacij < Ипатий*, *Sidar < Исидор*.

Гэта тэндэнцыя ўласціва таксама рускай і ўкраінскай антрапаніміі /параўн. руск. *Улита – Иулита*, украінскае *Грипина – Агрипина*, *Калина*, *Кулина – Акулина*, *Натолія – Анатолия*, *Водотія – Авдотья*/, у гукавым афармленні некаторых імён ва ўсходнеславянскіх мовах усталявалася і замацавалася адзіная літаратурная норма.

Калі ў прыведзеных вышэй выпадках назіраецца з'ява скарачэння пачатковага ненаціскага галоснага, то ў некаторых імёнах даследуемыя пісьмовыя помнікі засведчылі знешне супрацьлеглы працэс – пратэтычныя галосныя **а**, **о**, і ў пачатку імя, як у такіх выпадках: *Adaria < Дарья*; *Atrochka, Otrochka < Трофим*; *Izosia < София*; *Axinia < Ксения*. Няцяжка заўважыць, што ва ўсіх прыведзеных прыкладах перад намі не што іншае, як гіперкарэктныя формы хрысціянскіх імён, з якіх толькі *Аксана* прыжылося ў сучаснай беларускай мове і нават стала распаўсюджаным.

Назіраюцца наступныя спрашчэнні груп галосных, абумоўленыя асаблівасцямі фанетычнай сістэмы беларускай і іншых усходнеславянскіх моў: [ѡа] > [ио], [и]: *Eliozar, Елизар, Олизар < Елѡазар*; [иа] > [я]: *Симонов Яков < Иаков*; [ие] > [ѡля] [оля]: *Еремей < Иеремия*, *Ерофей: Иерофей*; [иоа] > ѡля, оля : *Еким, Яким, Аким < Иоаким*; *Bazilowicz Anikoj, Онিকেј < Иоаникеј*; [аа>а]: *Simov Aron < Аарон*; *Бедрицкий Абрам < Авраам*; *Исак < Исаак*; [аил] > [айло], [ало], [ал]: *Михайло Нарушко, Михал < Михаил*; [аия>ай]: *Zyd Isaj < Исаяя*; [иан] > [ьян] [ьян] [ян]: *Демьян, Демьян, Демян < Домиан*; *Касьян < Кассиан*; *Нечай Лукьян < Лукианъ*; *Ульяна < Иулиана*;

[иак] > [ьяк]: *Кирьяк* < *Кириах*; [иил] > [ило]: *Гаврило* < *Гавриил*, *Данила* < *Даниил*; [ио] > [е] у сярэдзіне слова: *Демид* < *Диомид*, *Фекла* < *Фиокла*; [ион] > [иан], [ьян], [ян]: *Куриан*, *Куриян*, *Курьян* < *Кириан*; [ои] > [ой]: *Koloda Mojsej* < *Моисей*; [уил] > [уйла]: *Мануйла* < *Мануил*.

Пры дапамозе ўстаўнога зычнага [в] спрашчаюцца групы галосных у наступных імёнах: *Левон*: *Леон* < *Леонтий* або *Леоп*; *Радивон*, *Родивон* < *Родион*.

Частка гукавых змен галосных у хрысціянскіх імёнах адлюстроўвае фанетычныя з'явы беларускай мовы. Лёс агульнаславянскага спалучэння «мяккі зычны +і+» (умоўна - ніі-), якое ў розных усходнеславянскіх дыялектах дало розныя вынікі, што адпавядаюць розным этапам адзінага працэсу:

а) спалучэнне [-ніі-] захавалася ў нязменным выглядзе: *Онаний* < *Ананий*;

б) адпаведна галоснаму [и] набыло рэдукаваны [ь] (- ньи): *Ылья* < *Илия*; *Онанья* < *Анания*.

Некаторыя фанетычныя асаблівасці не абумоўлены законамі беларускай мовы і не адлюстроўваюцца на прыкладах апелятыўнай лексікі, але даволі распаўсюджаны ў вивучаемых помніках: [и] > [у]: *Акула*, *Окула* < *Акила*, *Евтух*, *Овтух*, *Аутух* < *Евтихий*; [и] > [а]: *Халимон*: *Хилимон* < *Филимон*, *Орина*, *Арина* < *Ирина*; [е] > [и]: *Оксинья* < *Ксөния*; [е] > [а], магчыма, праз [о]: *Vasilov Savastian*, *Савосцян*, *Совосцеў* < *Севастиан*, *Сарафин* < *Серафим*; [а] > [е]: *Демьян* < *Домиан*; [у] > [а], [о]: *Liczvin Onofrej*, *Онопрей*, *Анапрей* < *Онуфрий*, *Микула* < *Николай*, *Бутлерова Орсуля* < *Урсула*; [о] > [е]: *Nester* < *Нестор*; [о] > [у]: *Rakov Mikula* < *Николай*, *Супрун*, *Сапрон* < *Сафрон*, *Матруна*, *Мотруна* < *Матрёна*.

Змены ў сістэме зычных гукаў у кананічных мужчынскіх і жаночых імёнах ва ўсходнеславянскіх мовах у цэлым менш прыметныя, чым змены ў сістэме галосных.

Замена грэчаскай фіты [θ] была самай распаўсюджанай з'явай у сістэме зычных. У сувязі з тым, што ва ўсходнеславянскай сістэме зычнага губна-зубнога гука [ф], які б адпавядаў фіте, не было, гэты гук яшчэ ў старажытнарускай мове замяняўся артыкуляцыйна блізкімі [т], [п], [хв], [х] у запазычаных словах і імёнах: П: *Арапас* – *Афанасий*; *Сапрон* – *Сафрон*; *Гапон* – *Агафон*; *Гапея* – *Агафья*; *Никипорь* – *Никифор*; Т: *Тадорка* – *Феодора*; *Тодар*, *Теодорь Песлека* – *Феодор*; *Марта* – *Марфа*; Х: *Ходот* – *Федот*; *Трахим* – *Трофим*; *Ходар* – *Федор*; *Хама* – *Фома*; *Трухан* – *Трифон*; *Хроль* – *Фрол*; *Сахонь* – *Сафон*; *ХВ*: *Хведор* – *Федор*, *Нехвед* – *Нефед*, *Хвөцька* – *Федор*.

У некаторых імёнах спарадычна захоўваецца ф: *Федько*, *Тимофөй*, *Овфөрь*, *Марфа*, *Малафөй*, *Вульф*, *Остафөй*, *Федорь*, *Стөфань*, відаць, пад уплывам арфаграфічнай традыцыі. Асабліва многа ўжыванняў гука [ф] сустракаецца ў помніках дзелавай пісьменнасці на лацінскай і польскай мовах, што можна патлумачыць асаблівасцямі графічнай сістэмы і імкненнем пісцоў наблізіць імёны да афіцыйных кананічных форм: *Serafin*, *Fiedar*, *Jarofat*, *Parfen*, *Stefan*, *Filon*, *Filip*, *Frol*, *Fiedora*, *Nikifor*.

Агульнай фанетычнай рысай для беларускай і іншых усходнеславянскіх моў было спрашчэнне груп зычных: [вв] > [в]: *Avakum* < *Аваакум*, *Сава* < *Саваа*; [лл] > [л]: *Кирил*, *Курило* < *Кирилл*; [нн] > [н]: *Марыяна* < *Марианна*; [сс] > [с]: *Касян* < *Кассиан*, *Василиса* < *Василисса*; [пп] > [п]: *Архип* < *Архипп*, *Филип*, *Pilip* < *Филипп*; [гг] > [г]: *Агөй* < *Аггөй*; [вкс] > [кс]:

Оксентий, Оксеп <Авксентий; [вф] > [ф], [хв]: Олифер, Олихвер, Алихвер <Елевферий; [мпс] > [мс]: Самсон <Самсон; [нт] > [н]: Сазон <Созонт; [тф] > [тв], дзе т/ц: Матвей, Мацвей <Матфей.

Разам з спрашчэннем кансанантных груп на Магілёўшчыне сустракаюцца гіперкарэктныя формы з рэдуплікацыяй зычных па аналогіі з кананічнымі формамі імён тыпу Анна, Марианна і пад.: Татианна, Фенна, Ульянна.

Акрамя прыведзеных вышэй змен, у сістэме кансанантызму беларускіх кананічных імён на Віцебшчыне сустракаюцца адзінкавыя выпадкі змен, але, відаць, таксама заканамерных і ўласцівых старабеларускай мове, паколькі некаторыя мадэлі захаваліся ў беларускай антрапаніміі і да цяперашняга часу, напрыклад: х < к: Христинья < Кристина; с < з у імені Зоська < София (а магчыма і ад польск. *Zofia*), д' < с: Феска < Федька.

Асаблівасцямі менавіта беларускай фанетычнай сістэмы з'яўляюцца: прыстаўны зычны [в], [г]: Вакула < Акула, Veremej < Иеремей, Hostap < Остап, Валихвер < Елевферий, Ганна < Анна, Гелена < Елена; пераход [х] у [ф]: Malafej < Малахий; змяненне ў спалучэнні [кт] зычнага [к] > [х]: Вихтар < Виктор; пераход [в] у [у]: Улас < Власий; пераход [л] у [в]: Авпей < Алфей.

Шэраг фанетычных змен зычных у хрысціянскіх імёнах спецыфічны, не абумоўлены фанетычнымі асаблівасцямі беларускай мовы і аўтаномны для ўласных імён. Так, напрыклад, агульным імёнам не характэрны гуказамены, якія даволі распаўсюджаны ва ўласных імёнах: замена [н] на [м]: Миколай < Николай; Микита < Никита; Mikiŋor < Никифор; замена [м] на [н]: Евлан < Евлампий; Нефед < Мефодий; Панфил < Памфил; замена [в] на [б]: Абакун, Абакун: Авакун < Аввакум; Абрам < Авраам; Benedikt < Венедикт; замена [п] на [в]: Spirid < Свирид; замена [в] на [л]: Елтух, Altuh < Евтух.

У выніку фанетычных працэсаў утварыліся поўныя размоўна-бытавыя формы і варыянты імён, якія выкарыстоўваліся паралельна з традыцыйна-царкоўнымі. Традыцыйна ад аднаго імя ўзнікала па некалькі размоўных формаў і варыянтаў. Формы імён, як правіла, утвараліся ў выніку марфалагічных змен, варыянты ж з'яўляліся ў выніку мінімальнага фанетычных адхіленняў у структуры самога імя. Крыніцы сведчаць, што адны з варыянтаў сустракаюцца спарадычна, а другія выкарыстоўваюцца часта. Апошнія з цягам часу замацаваліся ў якасці асноўнай формы імя на тэрыторыі Віцебшчыны і Магілёўшчыны.

ЛІТАРАТУРА

1. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. 3. Структура ўласных мужчынскіх імён. Мн., 1982. С. 7-15.
2. Суперанская А.В. Имя и эпоха / К постановке проблемы // Историческая ономастика. М., 1977. С. 16.
3. Воўк-Левановіч О.В. Лекцыі па гісторыі беларускай мовы. Мн., 1994. С. 123.

S U M M A R Y

In the article phonetical adaptation character of canonical names on the territory of Vitebsk and Mogilyov regions is exposed. The influence of historical language process on the formation of the name system is shown.

Поступила в редакцию 14.02.2002